

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.63

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-11>

Кононенко Є. Д.,
аспірант кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МІГРУЮЧИХ ВИДІВ ДИКИХ ТВАРИН

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MIGRATORY WILD ANIMAL SPECIES

У статті досліджено актуальні питання міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин. Автор аналізує специфіку заходів щодо збереження біологічного різноманіття у контексті антропогенного впливу на біосферу та необхідності сталого розвитку. Зазначається, що, незважаючи на поступове зростання кількості міжнародних нормативних актів щодо охорони тваринного світу, стан фауни продовжує гостро деградувати, що призводить до зникнення багатьох видів. Визначено три основні напрямки міжнародно-правової охорони: охорона природних комплексів; охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, об'єктів тваринного світу; забезпечення раціонального використання і відтворення об'єктів біологічного різноманіття. Особливої уваги заслуговує Боннська конвенція 1979 року про збереження мігруючих видів диких тварин. Розкривається правова природа поняття «мігруючий вид» та обсяг зобов'язань держав-учасниць. Зазначається, що Конвенція передбачає співробітництво між державами незалежно від того, чи знаходяться мігруючі види всередині національної юрисдикції або за її межами. Розглянуто конкретні угоди, укладені в рамках Конвенції, такі як Угода про збереження кажанів в Європі, Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану, Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження середньоєвропейської популяції дрохви тощо. Виявлено, що ці угоди мають подібну структуру та встановлюють п'ять головних категорій зобов'язань: заборонні (заборона навмисного добування), власне охоронні (охорона природних середовищ), моніторингові (спостереження за станом популяцій), інформаційні (сповіщення громадськості) та науково-консультаційні (розповсюдження знань та наукові дослідження). Стаття підкреслює важливість принципу сталого розвитку у контексті охорони мігруючих видів диких тварин. Зазначається, що ефективна консолідація держав можлива лише за умови врахування взаємозв'язків між економічними, екологічними та соціальними сферами. Для європейського регіону актуальним є реалізація Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу, яка пропонує баланс між задоволенням поточних потреб та запобіганням деградації природного середовища для майбутніх поколінь.

Ключові слова: мігруючі види диких тварин, міжнародно-правове регулювання, міжнародне співробітництво, Боннська конвенція (CMS), збереження біорізноманіття, сталий розвиток.

The article examines current issues of international legal regulation regarding the protection of migrating wild animal species. The author analyzes the specifics of measures for preserving biodiversity in the context of anthropogenic impact on the biosphere and the necessity of sustainable development. It is noted that, despite the gradual increase in the number of international regulatory acts aimed at protecting the animal world, the state of fauna continues to severely deteriorate, leading to the extinction of many species. Three main directions of international legal protection are identified: protection of natural complexes; protection of rare and endangered species of wildlife; and ensuring the rational use and reproduction of objects of biological diversity. Special attention is given to the Bonn Convention of 1979 on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals. The legal nature of the concept of “migratory species” and the scope of obligations of the states-parties is explained. It is mentioned that the Convention provides for cooperation between countries regardless of whether migratory species are within national jurisdiction or beyond its borders. Specific agreements concluded under the Convention are reviewed, such as the Agreement on the Conservation of Populations of European Bats, the Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds, the Agreement on the Conservation of Cetaceans of the Black Sea, Mediterranean Sea and Contiguous Atlantic Area, and the Memorandum

of Understanding concerning the Conservation of the Middle-European Population of the Great Bustard, among others. It is found that these agreements have a similar structure and establish five main categories of obligations: prohibitive (prohibition of intentional harvesting), protective (protection of natural habitats), monitoring (observation of population status), informational (informing the public), and scientific-consultative (dissemination of knowledge and scientific research). The article emphasizes the importance of the principle of sustainable development in the context of protecting migratory species of wild animals. It is noted that effective consolidation of states is possible only with consideration of the interconnections between economic, ecological, and social spheres. For the European region, the implementation of the EU Sustainable Development Strategy is relevant, which proposes a balance between meeting current needs and preventing environmental degradation for future generations.

Key words: *migratory wild animal species, international legal regulation, international cooperation, Bonn Convention (CMS), conservation of biodiversity, sustainable development.*

Постановка проблеми. Проблема охорони мігруючих видів диких тварин постає особливо гостро в умовах сучасного світу, де антропогенний вплив на біосферу постійно зростає. Не дивлячись на те, що кількість міжнародних нормативних актів, які регулюють цю сферу, поступово збільшується, стан багатьох видів фауни продовжує деградувати, а деякі з них взагалі зникли або знаходяться під загрозою зникнення. Це ставить перед державами складну задачу: як ефективно координувати свої зусилля для збереження біорізноманіття, зокрема враховуючи мігруючий спосіб життя тварин, які перетинають міждержавні кордони.

Міжнародне співробітництво в цій сфері є необхідним інструментом для вирішення проблеми, оскільки жодна окрема держава не може самостійно забезпечити адекватну охорону таких видів. Проте, існуючі правові механізми, незважаючи на прогрес у розробці міжнародних договорів, все ще мають недоліки, такі як відсутність уніфікованих методів та процедур охорони тварин. Крім того, важливо враховувати специфіку міграційних шляхів тварин, які часто виходять за межі національної юрисдикції, що ставить перед державами-учасниками нові виклики щодо координації своїх дій та забезпечення взаємопов'язаного управління природними ресурсами.

Метою даного дослідження є аналіз міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин, зокрема визначення ефективних механізмів міжнародного співробітництва для збереження біорізноманіття в умовах антропогенного впливу на біосферу. Дослідження фокусується на вивченні нормативно-правових актів, зокрема Боннської конвенції 1979 року, її конкретизації через меморандуми та угоди, а також на виявленні проблемних аспектів правового регулювання

та можливостей їх подолання в контексті принципу сталого розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Хоча міжнародно-правова охорона мігруючих видів диких тварин ще не була об'єктом комплексного дослідження вітчизняних науковців, в окремих працях, присвячених міжнародно-правовому регулюванню охорони об'єктів тваринного світу, звертається увага на таку специфічну категорію представників фауни. Серед учених, які торкалися у своїх дослідженнях відповідної проблематики, варто відзначити А. П. Гетьмана, Н. Р. Малишеву, Л. Д. Нечипорук, П. В. Тихого, В. С. Шахова, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шеховцова, Ю. С. Петлюка та ін.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво держав у сфері охорони та відтворення навколишнього природного середовища спрямоване на консолідацію зусиль щодо підтримання сталого розвитку в усьому світі. Поступове ускладнення та урізноманітнення економічних відносин мало наслідком посилення впливу антропогенного фактору на біосферу, що, на думку В. В. Шеховцова, негативно позначається на стані тваринного світу, призводить до зникнення багатьох видів фауни. Незважаючи на те, що наявність нормативних (у тому числі – міжнародних) актів, які стосуються охорони тваринного світу, має тенденцію до збільшення, кількість тварин, яким загрожує небезпека, теж продовжує зростати [1, с. 117].

Тваринний світ є одним зі складових навколишнього природного середовища, який потребує особливої уваги як на національному рівні, так і на міждержавному. Міжнародно-правова охорона тваринного світу розвивається за такими основними напрямками: (а) охорона природних комплексів; (б) охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення,

об'єктів тваринного світу; (в) забезпечення раціонального використання й відтворення об'єктів біологічного різноманіття. Міжнародно-правове регулювання використання й охорони фауни не враховує території держави, на якій знаходиться та чи інша тварина або вид. Загалом же міжнародні договори щодо використання й охорони тваринного світу можна диференціювати на дві групи: (а) договори, спрямовані на використання й охорону тваринного світу в цілому, і (б) договори, дія яких спрямована на регулювання використання й охорону певної популяції. Як відзначається в правових джерелах, міжнародне законодавство не містить однорідних, уніфікованих методів і процедур з охорони й використання тварин [2, с. 14].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами [3].

На думку Л. Д. Нечипорук, надання міжнародному договору особливої ролі зумовлено потребою підтримки та забезпечення світового правопорядку в системі взаємодії суспільства й природи. Надто важливі ці норми та правила для охорони тваринного світу, специфіка якої зумовлена тим, що не може бути ефективною в межах законодавства окремої держави та залежить від конструктивних і погоджених дій багатьох країн, особливо суміжних, а іноді й від усього світового співтовариства [4, с. 143].

Україна є стороною багатьох конвенцій і міжнародних угод, спрямованих на правову охорону мігруючих видів диких тварин. Необхідність участі у міжнародному співробітництві з цього питання обумовлена тим, що на території нашої держави здійснюють сезонні міграції та інвазії 315 видів тварин, серед яких 12 видів риб, 289 видів птахів та 14 видів ссавців [5, с. 14]. Провідне місце в правовому регулюванні міжнародної охорони мігруючих видів диких тварин посідає Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 [6] (Боннська конвенція, CMS).

Преамбула Конвенції окреслює межі об'єкту правового регулювання. Так, її дія спрямована на захист наступних категорій диких тварин:

1) тих, які мігрують через кордони або за межами кордонів національної юрисдикції;

2) тих, які живуть у межах кордонів національної юрисдикції або пересікають ці кордони.

Конвенція визначає, що її учасниками є всі держави, у межах національної юрисдикції яких мігруючі види диких тварин проводять ту чи іншу частину свого життєвого циклу. На думку автора, цей припис потребує окремого тлумачення в аспекті співвідношення з об'єктом правового регулювання. Так, враховуючи те, що вказаним об'єктом є, зокрема, види, які мігрують за межами кордонів національної юрисдикції держави-учасниці, виникає питання щодо належності такої участі, адже ці види не проводять ту чи іншу частину свого життєвого циклу у відповідній державі. У пп. «f» п. 1 ст. I Конвенції визначено, що «ареал» означає всю територію суші або акваторії, на якій мешкають тварини певного мігруючого виду, а також яку вони пересікають або над якою вони перелітають під час міграцій, а в пп. «h» цього пункту визначено, що «державна ареалу» означає щодо певного мігруючого виду будь-яку державу (і, де це необхідно, будь-яку іншу Сторону, що згадується в пп. «k» цього пункту), яка здійснює юрисдикцію над якою-небудь частиною ареалу цього мігруючого виду, або державу, під прапором якої судна займаються добуванням тварин цього мігруючого виду за межами національної юрисдикції.

З наведеного виникає питання: чи має держава-учасник Конвенції здійснювати співпрацю з іншими сторонами щодо охорони мігруючих видів диких тварин, які мігрують за межами кордонів її юрисдикції? Відповідь на це питання, на думку автора, міститься у п. 1 і 3 ст. II Конвенції, в якій зазначено, що сторони визнають важливість збереження мігруючих видів і погодження державами ареалу заходів, що вживаються для цих цілей там, де це можливо і необхідно, приділяючи особливу увагу мігруючим видам, статус збереження яких є несприятливим, а також вживаючи індивідуально або у співробітництві заходів, необхідних для збереження таких видів та середовищ

їхнього існування. Зокрема, Сторони повинні: а) сприяти здійсненню досліджень щодо мігруючих видів і співробітничати при цьому; б) докладати зусиль щодо забезпечення негайної охорони мігруючих видів, які включені до Додатка 1; с) докладати зусиль щодо укладання угод про збереження та регулювання використання мігруючих видів, які включені до Додатка II.

Отже, сторона Конвенції зобов'язана здійснювати співробітництво з іншими державами-учасниками включно щодо охорони мігруючих видів диких тварин, які мігрують за межами кордонів її юрисдикції. Сприяння здійсненню досліджень щодо мігруючих видів і співробітництво при цьому підлягає широкому тлумаченню і може означати спільні дії держав у наукових дослідженнях, проведення тематичних конференцій, надання спеціальних технологічних засобів, відрядження спеціалістів тощо.

Особливу увагу слід звернути на визначення у Конвенції поняття “мігруючий вид”, яким є вся популяція або географічно ізольована частина популяції будь-якого виду диких тварин або будь-якого таксону цих тварин нижчого рангу, значна частина якої циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції. З цього визначення випливає, що обов'язковою ознакою мігруючого виду є те, що його представники циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції. Таке визначення звужує об'єкт правового регулювання Конвенції, адже згідно з преамбулою до нього відносяться в тому числі мігруючі дикі тварини, які живуть у межах кордонів національної юрисдикції, не пересікаючи їх. Така колізія не знаходить свого вирішення в інших приписах Конвенції. На думку автора, наявне у Конвенції визначення поняття “мігруючий вид” є неповним і таким, що потребує доповнення вказівкою на категорію диких тварин, які здійснюють міграцію в межах юрисдикції однієї держави-учасниці.

Конвенцією передбачено ряд конкретних заходів, спрямованих на виконання її завдань. Так, у п. 4 ст. IV Конвенції визначено, що Сторони мають вживати заходів з метою укладання угод про будь-яку популяцію або ж будь-яку географічно ізольовану частину популяції

будь-якого виду чи більш низького таксону диких тварин, представники яких періодично пересікають один або декілька кордонів національної юрисдикції.

На виконання Конвенції та в рамках розвитку її ідеї і духу було укладено ряд угод і меморандумів, стороною яких є й Україна. До них відносяться: Угода про збереження кажанів в Європі 1991 р. (EUROBATS), Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів 1995 р. (AEWA), Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану 1996 р. (ACCOBAMS), Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження та менеджменту середньо-європейської популяції дрохви (*Otis tarda*) 2000 р., Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження очеретянки прудкої (*Acrocephalus paludicola*) 2003 р. та ін.

Розглянемо зміст і структуру угод щодо охорони окремих видів диких тварин на прикладі Угоди про збереження кажанів в Європі [7]. У преамбулі Угоди зазначено, що вона укладена на виконання Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, і що до об'єкту її правового регулювання відносяться кажани в європейських і позаєвропейських державах ареалу, як мігруючих видів, так і немігруючих видів. Звертаємо увагу, що в ст. I цієї Угоди «кажани» визначені як європейські популяції Chiroptera (Rhinolophidae та Vespertilionidae), які зустрічаються в європейських та позаєвропейських державах ареалу. Тобто, попри те, що Угода укладена саме на виконання Боннської конвенції, її дія розповсюджується і на немігруючі види кажанів. На думку автора, таке суміжне правове регулювання пов'язано з тим, що мігруючі і немігруючі види кажанів часто мають спільні місця оселень, про що зазначено у преамбулі Угоди, через що заходи охорони одних кажанів неминуче вплинуть і на інших. Вказане в цілому відповідає меті міжнародної співпраці щодо охорони тваринного світу і не суперечить меті угод з охорони саме мігруючих видів диких тварин.

У ст. III Угоди під назвою «Основні зобов'язання» вказані заходи охорони мігруючих та немігруючих видів кажанів, які доречно поділити на наступні категорії:

1) заборонні: заборона навмисного добування, відлову або вбивства кажанів без дозволу на те її відповідального (компетентного) органу;

2) власне охоронні: охороняти місця схованок кажанів та їх кормові угіддя від знищення та порушень; докладати зусилля для того, щоб замінити високотоксичні хімікати, якими обробляють дерева, на більш безпечні альтернативні засоби;

3) моніторингові: приділення належної уваги середовищам існування, які є важливими для існування кажанів;

4) інформаційні: доведення громадськості важливості збереження кажанів;

5) науково-консультаційні: визначити консультативно-експертний орган в галузі збереження кажанів у межах її території; сприяти виконанню науково-дослідних програм щодо збереження кажанів і вжиттю необхідних заходів щодо цього.

Подібну концепцію мають усі інші угоди, укладені на виконання Боннської конвенції. Такі угоди за предметом правового регулювання є угодами, які безпосередньо визначають зобов'язання держав щодо охорони, використання та відтворення об'єктів тваринного світу [8, с. 285].

Сучасне та майбутнє міжнародно-правове регулювання охорони мігруючих видів диких тварин є частиною усталеної концепції сталого розвитку. Її основою є ідея узгодженого управління із взаємопов'язаними сферами – економікою, екологією та соціальними процесами. Для європейського регіону, до якого відноситься геополітично Україна, актуальною є Стратегія сталого розвитку Європейського Союзу. Основним вектором реалізації принципу сталого розвитку є запобігання деградації природи за можливого задоволення економічних потреб теперішнього та майбутнього поколінь [9, с. 292–293].

Мігруючі види диких тварин є особливим об'єктом охорони з боку міжнародного екологічного права, адже в силу своїх природних властивостей більшість їх перетинають міждержавні кордони, що, в свою чергу, породжує обов'язок держави, на території якої тварина здійснює переміщення за своїм міграційним шляхом, здійснювати спеціаль-

ні природоохоронні заходи щодо неї. Лише в комплексі із взаємопов'язаними сферами та маючи на меті запобігти деградації природи можлива ефективна консолідація держав щодо збереження та відтворення мігруючих видів диких тварин.

Висновки. На основі аналізу міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин можна зробити висновок, що поточна система правового захисту цих видів потребує подальшого вдосконалення. Наявність Боннської конвенції 1979 року та відповідних угод, які були укладені на її базі (наприклад, Угода про збереження кажанів в Європі, Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів), свідчить про прогрес у створенні механізмів міжнародного співробітництва. Проте існують проблемні аспекти, такі як недостатньо уніфіковані методи охорони, неоднозначне тлумачення деяких понять (наприклад, “мігруючий вид”) та обмеження у координації дій між державами-учасницями. Крім того, важливим питанням залишається ефективність реалізації прийнятих норм, оскільки антропогенний вплив на біосферу постійно зростає, а стан багатьох видів фауни продовжує гостро деградувати.

У контексті принципу сталого розвитку міжнародна охорона мігруючих видів диких тварин повинна враховувати взаємозв'язки між економічними, екологічними та соціальними сферами. Для європейського регіону актуальним є реалізація Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу, яка пропонує баланс між задоволенням поточних потреб людства та запобіганням деградації природного середовища для майбутніх поколінь. Ефективна консолідація держав у справах охорони біорізноманіття можлива лише при комплексному підході, який враховує особливості міграційних шляхів видів, забезпечує науково-дослідну підтримку та попереджує негативний вплив людської діяльності на природне середовище. Особливої уваги заслуговує роль України як сторони міжнародних угод, що підкреслює необхідність її активної участі у міжнародному співробітництві для збереження глобального біорізноманіття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шеховцов В. В. Міжнародно-правова охорона тваринного світу: регіональний контекст. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 113–121.
2. Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.
3. Про міжнародні договори в Україні : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 28.02.2025).
4. Нечипорук Л. Д. Охорона та використання об'єктів тваринного світу: аналіз міжнародного та національного законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 141–144.
5. Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України / за заг. ред. А.М. Полуди. Київ, 2018. 694 с.
6. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text (дата звернення: 28.02.2025).
7. Угода про збереження кажанів в Європі від 04.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_011#Text (дата звернення: 28.02.2025).
8. Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення / Г. І. Балюк, О. О. Погрібний, Ю. С. Шемшученко [та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
9. Право Європейського Союзу. Особлива частина : навчальний посібник / за ред. М. Р. Аракеяна, О. К. Вишнякова. Київ : Істина, 2010. 528 с.